

Jakabházi Béla Botond¹

A vallási előírások, kegyességi gyakorlatok zsákutcája Tamás evangéliumában

Tamás evangéliumának értelmezése során három összefüggő részt vizsgálatát ajánlom: az 5. részt, amely bevezetésként szolgál az eredetileg egyetlen egységet alkotó, de a fennmaradt változatban egymástól elszakított 6. és 14. mondáshoz.

5 ¹Jézus mondja: „Ismerjétek meg, ami a szemetek előtt van, és ami el van rejtve előletek, világosság lesz számotokra. ²Mert nincs rejtve semmi, ami ki ne nyilváníttatna.”²

A jézusi mondás szerkezetében az az elv érvényesül, hogy egy axiomatikus jellegű kijelentést egy konkrétabb, magyarázó jellegű mondás előz meg, amelynek szerepe mintegy fényt deríteni az axióma igaz voltára. Így a bevezetésnek szánt első mondat ráhangol a második kijelentés megértésére: semmi sem marad örökre elrejtett, minden titok előbb-utóbb kiderül.

Jézus felhívásának célja rávezetni az olvasót arra, hogy felismerje és megértse azt, ami éppen előtte van. Ez a banálisan semmitmondónak tűnő felhívás arra, hogy azt lássuk, ami van, az evangéliumi kontextusban mély értelmet nyer, s felveti a kérdést: ezek szerint a tisztánlátás erőfeszítést igényel? A 20. századi posztmodern paradigmaváltás, valamint a kvantummechanika egyik kontraintuitív

¹ Jakabházi Béla Botond a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Ökumené Doktori Iskolájának végzettje, a KPTI Unitárius Karának tanára. 2002 óta unitárius lelkész. Elérhetősége: jakabhazibelabotond@gmail.com.

² Az evangélium általam használt magyar szövegének forrását Czire Szabolcs közölte a *Keresztény Magvetőben*: „Tamás evangéliuma (közvetései Czire Szabolcs)”, *Keresztény Magvető* 110., 3. sz. (2004): 259–276.

megállapítását is szem előtt tartva (nincs objektív megfigyelés vagy a megfigyelőtől független realitás) a válaszom a kérdésre az, hogy éppen a tisztánlátás igényli a legnagyobb erőfeszítést. Ami nem igényel erőfeszítést, ami természetes, pontosabban: ami kézenfekvő, az a projekció, vagyis a saját értékrend, érzelmi és gondolati tartalmak ki- vagy rávetítése a világra (beleértve saját magunkat is). Ezért hangsúlyozza gyakran előadásában és írásaiban is Dzsiddu Krisnamúrti³ (1895–1986) filozófus, miszerint csak a legmagasabb fokú intelligencia képes arra, hogy kiértékelés nélküli megfigyeléseket tegyen – azaz a valóság látását, vélemény és preferencia nélkül, sőt mi több, fogalmak nélkül. E tanulható „intelligencia” következménye az a tisztánlátás, amelynek következtében az emberi észlelés, tapasztalat közvetlenné, direktté válik: az érzékelés, észlelés „történik”, s immár nem a gondolatok és fogalmak által, közvetve lépünk kapcsolatba a világgal, hanem szűrők és „szemüvegek” nélkül.⁴ Ez azért tűnhet lehetetlen feladatnak, mert a biológiai és társadalmi-kulturális kontextus, amely az emberi lét közegét képezi (pl. a nyelvünk), nem opcionális, s ami egy szempontból biztonság, az más szempontból börtön.

Ebben a mondásában Jézus is arra hív, hogy egy olyan látásmódot alakítsunk ki, amely nem a hétköznapi, hanem az, amely pillanatról pillanatra friss és újszerű. Ez önmagában is rendkívüli, viszont a valóság csupasz látása, a banális, szemünk előtt levő dolgok szemlélete a legmélyebb összefüggések felismerését is maga után vonja. Másképp fogalmazva: az énközpontú projekciók, ítéletalkotó és összehasonlító gondolkodást létrehozó zakatoló „rádió” (elme) helyett ha csak arra összpontosítunk, ami a szem előtt van, a mélyebb összefüggések is felszínre kerülnek. Tehát szoros összefüggés van a jelenvaló dolgok torzítatlan megtapasztalása és az elrejtett dolgok helyes felismerése között. Jézus felhívása, parancsa a jelenvaló dolgokra irányítja a figyelmünket. Előbb nem az elrejtett dolgokat kell keresni (pl. az élet értelme, Isten), hanem azokat, amelyek az ember szeme előtt vannak, amelyek láthatóak, amelyek az érzékekkel azonnal megtapasztalhatóak; ezeknek a vizsgálata, megértése elvezeti majd az embert az elrejtett, titkos dolgok meglátására is. De mindezek csupán bevezetőül szolgálnak Jézus tételéhez: „Mert nincs rejtve semmi, ami ki ne nyilváníthatna.” Nyoma sincs itt bármiféle

³ Matthew N. O. SADIKU és Sarhan M. MUSA, *A Primer on Multiple Intelligences* (h. n.: Springer International Publishing, 2021), 10.

⁴ Ezt tűzi ki céljának pl. a buddhista filozófia és a hozzá kapcsolódó meditációs technikák egyrésze. Fontos kérdés marad azonban az, hogy mint biológiai rendszer (is) egyáltalán képes-e az ember a preferenciák, veszélyek, vonzalmak stb. szempontját kiiktatni már az észlelés vagy az ösztönös reakció szintjén.

titoktartásnak, nincs szó a titkok megőrzéséről, mert minden, ami elrejtett, kivétel nélkül nyilvánosságra kerül. Ezért van szükség a spirituális útkeresésben becsületességre, tisztaságra és őszinteségre. Ezen a ponton kapcsolódik ez a mondat a következőhöz, amely a hatodik: „Ne hazudjatok. És ne tegyétek, amit gyűlöltök. Mert minden lelepleződik »az igazság« látásában. Mert nincs rejtve semmi, ami ki ne jelentődne. És nincs semmi eltakarva, ami leleplezetlenül maradna.” (Tam 6,2–6)

A látható dolgokra való figyelés fontosságának kihangsúlyozása, a láthatóak figyelésének előnybe részesítése a láthatatlan, a rejtett, titkos dolgokkal szemben – ellentétben pl. Pál álláspontjával: „Csak ne a láthatóra, hanem a láthatatlanra fordítsuk figyelmünket. Mert a látható mulandó, a láthatatlan azonban örök.” (2Kor 4,18)⁵ – a Tamás evangéliumában található tanítások ezoterikus jellegét cáfolja. Az „elrejtett” dolgok és a kijelentések megismerése nem valami titkos ismereten, tudáson múlik, hanem a természet, a látható világ (beleértve a megfigyelt, magunkat is) megértésétől és helyes szemléletétől. A látható dolgok ismerete a biztosíték, ha tetszik: a titkos módszere a rejtett dolgok felismerésének. Az evangélium nem ezoterikus, mivel az ezoterikus rendszerekben szükség van a titkok megértésének kulcsára, amelyet előbb meg kell megtalálni ahhoz, hogy a tanítások mélyebb értelme feltáruljon. Ebben a szövegben azonban nincs szó ilyesmiről, ellenkezőleg: a láthatókat, az érzéklehető valóságot kell figyelni, igaz, nem akárhogyan, és ez vezet az isteni kinyilatkoztatások felismeréséhez. A kinyilatkoztatás állandó és folyamatos, csak az értheti meg, aki nyitott szemmel jár, akinek – bibliai fogalmazással élve – van szeme a látásra és füle a hallásra. A jézusi tanítás értelmét Tamás evangéliuma szerint bárki megértheti, aki hajlandó arra az áldozatra, hogy énközpontú gondolkodásával ne érje be. Ehhez nem kell egy titkos társaság, közösség tagjának lennie, nem kell rendelkeznie olyan titkos tudással, amelynek exkluzív birtokosa. A keresőnek „csupán” arra van szüksége, hogy amikor önmagát vizsgálja, másképpen nézzen, és másképpen értelmezze a valóságot, mint a megszokott, hétköznapi módon. A posztmodern paradigma-váltás után érezhetjük e mondatban a szinte lehetetlen elvárást. Hogyan lehetnének képesek tisztán – ítékezés, preferenciák, mentális csoportosításvégezés nélkül tekinteni a valóságra, amikor tudjuk, hogy az emberi elme alapvetően kettőségeiben gondolkodik, szüntelenül oszt, csoportosít, mérlegel, összehasonlít?

⁵ A bibliai idézetek forrása a Szent István-társulati Biblia (<https://szentiras.hu/szit>).

6 ¹Tanítványai megkérdezték, (és) ezt mondták neki: „Akarod, hogy börtöljünk? És hogyan imádkozzunk és adjunk alamizsnát? És milyen étkezési előírásokat tartunk meg?”⁶

²Jézus mondja: „Ne hazudjatok. ³És ne tegyétek, amit gyűlöltek.

⁴Mert minden lelepleződik »az igazság« látásában.

⁵Mert nincs rejtve semmi, ami ki ne jelentődne. ⁶És nincs semmi eltakarva, ami leleplezetlenül maradna.”

Amit itt Jézus a tanítványoknak mond, az nem az általuk feltett kérdésre adott válasz. A megfelelő válasz az, ami a 14. mondás első három mondatában áll. Ennek a legkézenfekvőbb magyarázata az evangélium papiruszlapjainak a felcserélése lehet. Bár ezt minden kétséget kizáróan nem lehet bizonyítani, mégis a 6,1 és 6,2–6 közötti következtetlenségnek ez a logikus magyarázata, és a 6,1-et a 14,1–3 kellene kövesse. Az ilyen és hasonló tévedések előfordulnak máshol is, például az Ószövetségben (Jeremiás könyvében Jeremiás templomi beszéde (7,3) elszakadt a 26. résztől). Mi a mondások értelmezésénél és elemzésénél minden esetben az adott szöveget fogjuk vizsgálni abban a formában, amelyben fennmaradt (beleértve a görög töredékek segítségével rekonstruált változatokat is).

A szövegrész Jézus tanítványainak kérdéseivel kezdődik. Arra kíváncsiak, hogy szükségesek-e nekik kegyes cselekedeteket végrehajtani, mint amilyen a bört, imádkozás, alamizsnaadás vagy az étkezési szokások betartása. Mindezek a személyes kegyes cselekedetek a zsidók számára nagyon fontosak voltak, és fontosak ma is (pl. a kereszténységben és az iszlámban is). De úgy tűnik, hogy Jézusnak nem az. Tanítványai viszont nem tudnak elszakadni a hagyományos kegyes vallási előírásoktól, s a történet a tanítványokat teszi nevetségessé, mivel úgy jelennek meg előttünk, mint tudatlanok, akik rossz kérdéseket intéznek Jézushoz. Sőt, úgy kérdeznek, mint egy olyan csoport, amely tíz lépéssel Jézus mögött bandukolva, a Mester szavain és tettein vitázik arról, hogy Jézus mit, miért és hogyan mondott. Mindebből kitűnik, hogy a tanítványok nem méltók mesterükhöz, nehéz felfogásúak. Ők a módszert keresik a megváltásra, valami jól bevált technikát. A kegyes cselekedetek egész Tamás evangéliumában háttérbe szorulnak. A szerzőt nem érdeklik az ilyen tettek, s próbálja rávezetni az olvasót is arra, hogy ne azonosuljon a tanítványokkal vagy a kegyes cselekedeteket végzőkkel.

⁶ Lásd: 14,1–3.

Jézus a kérdést nem utasítja el, de a tettekre vonatkozó kérdésre erkölcsi felhívással, paranccsal válaszol: „Ne hazudjatok. És ne tegyétek, amit gyűlöltök.” Itt a Mt 7,12 és Lk 6,31-ban megfogalmazott arany szabály negatív formában való megfogalmazásáról van szó, eredetileg egy ősi zsidó erkölcsi előírásról, amely megtalálható Tóbiás könyvében⁷ is. Viszont Tamás evangéliuma e szövegrészében a mondás szöges ellentéte annak, amit az ószövetségi könyv négy részének első felében olvashatunk⁸. Az erkölcsös magatartás a becsületességet és a helyes, őszinte motivációt jelenti, ezekre szólít fel Jézus. A böjt nem az ételtől való távolmaradás, hanem a tamási közösségben a gonosz cselekedetektől, az erkölcstelen és bántó tettektől és szavaktól való tartózkodás. Amit Jézus eddig a pontig elmond, az mind csak illusztrációja annak a teológiai elvnek, miszerint: „minden lelepleződik »az igazság« látásában” vagy „az ég színe előtt”. A szövegrész végén Jézus minden mondata az elrejtett dolgok nyilvánosságra kerüléséről szól, ugyanazt háromféleképpen mondja el: semmi sem marad titokban, az elrejtett dolgok nyilvánvalóvá fognak válni, minden le fog lepleződni. Így hát a formális, intézményesített, nyilvános kegyes cselekedeteknek semmi értelmük sincs, mert rejtett indítékuk van, valami hátsó szándék: a rossz lelkiismeret kibékítése, a lelki nyugalom megvásárlása az alamizsnálkodás által. A tanítványok azt hiszik, hogy a kegyességgel megszabadulhatnak rossz lelkiismeretüktől, hogy valóban vallásos emberré válnak. A lelkiismeret megnyugtatója érdekében végzett alamizsnálkodásnál már csak az rosszabb, amikor az adakozás azért történik, hogy mások lássák (és jutalmazzák) a jótetteket.⁹

A jézusi tanítás megértésére tett erőfeszítés egy istenkeresési módszer, amely által az elrejtett dolgok nyilvánvalókká válnak. A keresésnek többféle módja van. Míg az előző mondatban az ember szeme előtt lévő dolgok helyes értelmezése volt a cél, itt már továbblépünk a belsőleg motivált, erkölcsös magatartás irányába. A tanítás szellemisége ugyanaz, amit a szinoptikusoknál olvashatunk: Jézus társaitól azt kéri, hogy elsősorban együttérzőek legyenek az emberek iránt, s ne a nagylelkű segítők szerepében jótékonykodjanak.¹⁰ Vagy sarkalatosabban fogalmazva: változtassák meg indítékaikat, ha tetszik, mentalitásukat az együttérzés

⁷ Tób 4,15a: „Amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd.” (A Tóbiás könyvének szövegrészleteit is a Szent István-társulati Biblia szerint idézzük.)

⁸ Pl. Tób 4,10: „Az alamizsna ugyanis megment a haláltól és attól, hogy a sötétségre kerülj.”

⁹ Ld.: Mt 6,5–15.

¹⁰ Mt 9,13b: „Irgalmasságot akarok, nem áldozatot.” A gondolatot eredetileg azonban Hózeás fogalmazza meg, jóval korábban: „Mert nem az áldozat kell nekem, hanem a szeretet, nem az égőáldozat, hanem az Isten ismerete.” (Hós 6,6)

és sorsközösség-vállalás irányába, és ne külső megnyilvánulások, viselkedésmódok gyakorlásától reméljék a belső átalakulást.

14 ¹Jézus ezt mondta nekik: „Ha böjtöltök, magatoknak szereztek bűnt. ²És ha imádkoztok, ítéletben lesz részetek. ³És ha alamizsnát adtok, rosszat tesztek lelketeknek.¹¹

⁴És ha valamely területre bementek, és helyről helyre vándoroltok,¹² (és) ők befogadnak, (akkor) azt egyétek, amit elétek tesznek. Gyógyítsátok a köztük levő beteget!¹³

⁵Mert ami bemegy szátokon, nem fog bemocskolni titeket. Sokkal inkább az mocskol be, ami kijön a szátokon.”

A mondás két, egymástól független részből áll: az egyik a kegyes cselekedetek ítéli el (az első három mondat), a másik rész pedig a tisztasági törvényt értelmezi át (a következő két mondat). A két rész közötti összefüggést a zsidó étkezési szokásoknak a böjthöz mint az elutasított kegyes cselekedetek egyikéhez való kapcsolódás képezi. Nagy valószínűséggel azonban hiba is becsúszott a mondások szerkesztése közben. Egyes kutatók (pl. Valantasis) a mondással kapcsolatosan kiemelik azt, hogy ez a mondás a 6. mondás első mondatával áll szoros kapcsolatban.¹⁴ A 6. mondás első mondata ez: „Tanítványai megkérdezték, (és) ezt mondták neki: „Akarod, hogy böjtöljünk? És hogyan imádkozzunk és adjunk alamizsnát? És milyen étkezési előírásokat tartunk meg?” A válasz pedig a 14. mondás első három mondata: „Jézus ezt mondta nekik: »Ha böjtöltök, magatoknak szereztek bűnt. ²És ha imádkoztok, ítéletben lesz részetek. ³És ha alamizsnát adtok, rosszat tesztek lelketeknek.«” A két mondás tartalmilag tökéletesen összetartozónak tekinthető, lényege pedig a kegyes cselekedetek elutasítása: Jézus kijelenti, hogy követői ne gyakorolják a kegyes cselekedeteket. Valantasis szerint a rekonstruált eredeti mondás egy adott ponton ketté szakadt, a válasz elmaradt a kérdéstől. Valószínűnek tűnik, hogy a felhívás arra, hogy azt egyék, amit adnak (14,4) és a tisztasággal kapcsolatos tanítás, mely szerint nem az teszi az embert tisztátalanná, ami a szájon bemegy, hanem ami onnan kijön, a beszéd (14,5) egymástól teljesen független és eredetileg önálló szövegrészek. Amikor az evangélium mögött álló közösségre nézve már nem volt jellemző az étkezés tisztasági

¹¹ Ld.: 6,1.

¹² Szó szerint: vidéken.

¹³ Vagy: ott (vidéken).

¹⁴ Richard VALANTASIS, *The Gospel of Thomas* (London: Routledge Press, 1997), 80.

szabályainak betartása, annak értelmét megváltoztatták, kiegészítve azzal a részszel, amely a 14,4–5. Ezt a részt, úgy tűnik, később kapcsolták a kegyes cselekedeteket elutasító mondáshoz, hogy még véletlenül se tűnjön a kegyes cselekedetek elutasítása az aszketikus életmód elutasításának. Ezért szenvedett az eredeti szöveg módosításokat, ezért esik a hangsúly az utolsó részre, a tisztasággal kapcsolatos figyelmeztetésre, amely a beszédre vonatkozik: „Mert ami bemegy szátokon, nem fog bemocskolni titeket. Sokkal inkább az mocskol be, ami kijön a szátokon.”

Jézus hevesen elutasítja a kegyes cselekedetek gyakorlását, sőt, nemcsak elutasítja azzal, hogy fölöslegesnek, értelmetlennek tartja azokat, hanem egyenesen károsnak tekinti a vallásos életre nézve. A bőjt inkább bűn, mintsem megtisztulást és szentséget biztosító gyakorlat. Az ima elítélést von maga után, nem pedig az Istennel való közösséget. Az alamiznaadás pedig a léleknek tesz rosszat, mert nem a lélekre, hanem a tárgyi világra összpontosít, és mert nem más, mint a lelki nyugalom megvásárlása aprópénzen. A kegyes cselekedetek visszájára fordításának teológiai indoklása azonban hiányzik a mondásból, Jézus egyszerűen csak kijelenti, hogy a kegyes cselekedetek ártalmasak, mert kegyes álcái lehetnek a büntudatból vagy hiúságból, esetleg önimádatból fakadó indítékoknak. Vagyis túl nagy kockázatot hordoznak magukban: az istenkereséssel járó bizonytalanságot és feszültséget lespórolják a bizonyosság és biztonságérzet kedvéért.

A mondás második fele a Jézus-mondások legkorábbi, legősibb rétegéből származik, ezt bizonyítja az is, hogy a szinoptikusok is ismerik, a The Jesus Seminar tudósai számára is minden jel erre mutat: egyfelől Márk is ismerte, másfelől pedig a Q-forrás is tartalmazta ezt a részt.¹⁵ Ha a mondás korai voltát vesszük figyelembe, akkor eredeti Jézus-mondásnak tekinthetjük, melyben felszólít, biztat bennünket a vándorló, missziós életmódra: mindenütt keresztülvonulni, azt enni, amit adnak, gyógyítani a betegeket, elfogadni a meghívást.¹⁶ Ez az a rész, amely betekintést enged számunkra a korai Jézus-mozgalom életébe, amikor a közösség tagjai, Jézus követői (akik őt még személyesen ismerték) hivatástudattal útnak indultak, egyik vidékről a másikra vándoroltak. Az emberek jóindulatától és vendégszeretetétől függött az, hogy ettek-e vagy sem, de munkálkodásuk során nagyszerű dolgokat vittek véghez, ezek közül a legfontosabb az, hogy asztalközösséget vállaltak a szegényekkel, nyomorultakkal, és általában

¹⁵ Ld.: Robert W. FUNK, Roy W. HOOVER, The Jesus Seminar, *The Five Gospels – The Search for the Authentic Words of Jesus* (San Francisco: Harper Press, 1993), 481.

¹⁶ Vö.: Mt 10,8; Lk 10,8–9; 1Kor 10,27

a társadalom peremére szorítottakkal. Ez a nyílt asztalközösség Jézus legértékesebb hagyatéka volt, s kijelenthetjük, hogy a Jézus nevéhez fűzött mozgalomnak ez volt a legjellemzőbb vonása, hiszen az asztalközösségben megszűnt a férfiak és a nők közötti különbség, a negatív előítéletek, eltűnt a szakadék szegény és gazdag között, pogányok és zsidók együvé tartoztak, mind egyenlően, Isten gyermekeiként. Az asztalközösség volt Isten országának gyakorlatba ültetett példázata. És éppen ez volt az, amit Jézusnak szemére hánytak ellenzői: megszegte a Tóra által szentesített társadalmi törvényeket és vallásos előírásokat. Éppen ez a forradalmi magatartás, a nyílt asztalközösség volt Jézus legradikálisabb megvalósítása.¹⁷ Az a közösség, amely Tamás evangéliuma mögött állt, konfliktushelyzetben találhatta magát: egyfelől elutasította a kegyes cselekedeteket (bőjt, imádkozás, alamiznaadás), másfelől azonban a missziót folytatók nem élhettek, nem tartották fenn magukat a környezetükben élők kegyes cselekedetei, az alamiznaadás nélkül. Ez a kettősség borotvaélen való táncoláshoz hasonlít: tartózkodni kell a kegyes cselekedetektől, de éppen a környezetükben élő emberek kegyes cselekedetei biztosították megélhetésüket. Ennek az ellentmondásnak a célja az lehet, hogy a hallgató/olvasó kritikái magatartással viszonyuljon a kegyes cselekedetekhez, nehogy a hamis biztonságérzet csapdájába essen, és az a magatartás mód, amely az énközpontúság burkát és a dualisztikusan gondolkodó személyiség felszámolását célozza, a saját korlátokból való felszabadulást, az ego erősítését és az egocentrizmus megszilárdulását szolgálja a lelkiismeret jótettekkel való elcsendesítése által. Továbbmenően, ha a kegyes cselekedet célja a királyságba (Isten országába) való bejutás, akkor az istenkeresőnek azért kell elutasítania ezeket, mert – a tamási szellemiségben – a királyság már most, a jelenben adott.¹⁸

Jézusnak ez a mondása, ebben a formában, ahogyan Tamás evangéliumában ránk maradt, egy későbbi változata Jézus eredeti mondásának, amelyet kiegészítettek egy tisztasági és egy étkezési előírás összekapcsolása révén. Érthető, hogy a vándorló életmódot folytató szegény Jézus-követők, akiknek a mások vendégszereteten és jóindulatán függött életük, nem tarthatták be az étkezéssel kapcsolatos szigorú tisztasági szabályokat. Ezért történik ez az értelemeltolódás, a tisztasági előírás átértelmezése, amelyben a szabály már nem az étkezésre vonatkozik, hanem a beszédre, arra, amit az ember mond, ami a szájon kimegy. Ezért engedhető meg az, hogy a vándorló Jézus-követő azt egye, amit eléje tesznek, bármi

¹⁷ John Dominic CROSSAN, *The Historical Jesus: Life of a Mediterranean Jewish Peasant* (San Francisco: HarperCollins, 1991), 263.

¹⁸ Tam 3,3: „A királyság azonban bennetek és rajtatok kívül van.”

legyen is az: „ami bemegy szátokon, nem fog bemocskolni titeket. Sokkal inkább az mocskol be, ami kijön a szátokon.”¹⁹

Tamás evangéliumában, amikor a szöveg az általunk ismert formát kapta, a vándorló életmód, amelyet Jézus hirdetett, már nem volt fenntartható a szervezett közösség számára, ezért a mondásban a hangsúly a kegyes cselekedetek elutasítására esik. Ami a szájon bemegy, az eledel, ami a szájon kijön, az a beszéd, a szólás. A mondásban a beszéd, a szólás többre van értékelve, mint a létfenntartáshoz szükséges eledel. Ebben az értékrendben a mondások értelmének a felfedezésére tett erőfeszítés értékesebb, mint a kegyes cselekedetek gyakorlása. A vándorló Jézus-követők, akik tanítanak és gyógyítanak, azért értékesek, mert az ő beszédükből erő sugárzik, még akkor is, ha életük mások jóindulatától függ.

Végül térjünk vissza a legfontosabb kérdésre: akkor minek van értelme? Ha a böjt, sőt az imádkozás is lehet akadálya az Istenhez való közeledésnek, ha a megszokott kegyességi módszerek zsákutcák és póttevékenységek, ha maguk az istenkeresés módszerei (vallási előírások, kegyességi gyakorlatok) válnak az istenség megtalálásának (megtapasztalásának) akadályává, akkor mi a teendő?

Jézus sem ajánlhat más, mint egy másik, kifinomultabb és saját vallási-spirituális fejlődésünkben kisebb kötődést (terhet) feltételező, valamivel felszabadítóbb módszert: (asztal)közösséget vállalni mindenkivel, elfogadni, amivel kínálnak, s végül, de elsősorban: a betegeket gyógyítani. Összefoglalva: radikális, egyetemesre kiterjesztett együttérzést és a szenvedés enyhítését.

¹⁹ Vö. Mt 15,11 és Mk 7,1.